

GLAVNE ZNAČAJKE I KULTURNO-POVIJESNA VRIJEDNOST MARULIĆEVE RASPRAVE DE HUMILITATE ET GLORIA CHRISTI

Drago Šimundža

I. OSNOVNI PODACI

Mjesto i značenje *De humilitate et gloria Christi* unutar Marulićeva djela

Širina i raznolikost Marulićeva opusa zahtijevaju novi, adekvatniji pristup ocu hrvatske umjetničke književnosti. mnogo širi nego što smo do nedavno obično imali. Na to nas, iz sveska u svezak, upućuju i na neki način sile njegova Sabrana djela, koja izlaze u ediciji Književnog kruga u Splitu. Sva ona imaju svoju literarnu vrijednost. Ali, sukladno s većim ili manjim intenzitetom drugih aspekata, i ti drugi aspekti dolaze do svog izražaja. S njima, naravno, i njihov autor. Marulić je, u stvari, polihistor; vrlo je obuhvatan i raznolik. Pjesnik i književnik, on je istodobno mislilac i sakupljač staroga blaga, filozof i teolog, biblijski egzegeta i humanistički didaktičar, moralist i teološki pisac, stvaralac i praktičar zajedno.

I djela su mu takva. U njima se redovito, pa i u onim čisto književnim, odražava čitav autor, sa svim svojim bitnim značajkama. Po tome su rekao bih, karakteristična; lako su prepoznatljiva i donekle jedinstvena. No unatoč toj jedinstvenosti i tipskim odlikama stila, u svom su umjetničkom i misaonom tkanju vrlo složena, dok su u svojoj složenosti istodobno slična i raznolika, različita. Uz formalnu podjelu na poeziju i prozu, višestruko se između sebe raščlanjuju i dijele u nizove većih ili manjih tematskih i strukturalnih cjelina, koje se unutar svoje skupine povezuju i grupiraju u odgovarajuće vrste i rodove, odnosno u svoje predmetno-sadržajne i stilsko-izričajne krugove.

Uz literarni najznačajniji je, svakako, moralno-teološki krug. I on je u sebi širok i slojevit. Dijeli se u svoje vrste i podvrste.¹ No njegovo ga supstancijalno tkivo iznutra definira i povezuje. To su mahom studije biblijsko-teološkog i moralno-didaktičkog sadržaja, poput *Institucije, Evangelistara, Parabola, Posljednjeg suda, Starozavjetnih ličnosti...* i niza poučnih pjesama, pisanih na latinskom i hrvatskom jeziku.

U ovaj krug — iako se, kako ćemo vidjeti, ponešto iz njega izdvaja — spada i rasprava *De humilitate et gloria Christi*. Pisana na latinskom za humanistički naobraženo općinstvo, u nas i u Evropi, bitno je teološki, biblijski i apologetski određena. Po svojoj je namani i predmetu naša prva kristologija. Zapravo, jedna je od prvih kristologija u svijetu,

¹ Usp. moj rad *Teološka misao Marka Marulića*, u *M. Marulić. Pouke za čestit život s primjerima*, Globus, Zagreb, 1986, str. XVII—XXIII, posebno str. XIX—XX.

koja je na pragu novoga vijeka posegnula za kombiniranom metodom literarnog stila i biblijsko-teološkog nadahnuća. Tipična je u svom trojstvenom — u Marulića dobro poznatom — jedinstvu biblijskog, literarnog i moralno-didaktičkog tkiva. Vješto se služi humanističkom širom u renesansnom dinamikom, psiho'loškim i pedagoškim sredstvima. No u središtu joj je temeljna ideja: kristološka poruka koja je nadahnjuje i motivira. Po njoj je *De humilitate et gloria Christi* (O poniznosti i slavi Kristovoj) u svojoj biti teološko djelo.²

Baš zbog toga, iako se, kako rekosmo, praktično uklapa u Marulićev narativni postupak i posebno, tematski, u spomenuti moralno-teološki krug, *De humilitate* se u stanovitom smislu iz njega izdvaja, čini cjelinu za se. Izvorno je biblijsko-teološke naravi, s apologetskom i didaktičkom funkcijom. Naime, kao što se u *Juditi* i *Davidijadi* biblijska inspiracija pretvorila u književni poticaj, u novo nadahnuće i stvaralaštvo, odnosno u *Instituciji* i *Parabolama* u moralnu pouku, tako se u *De humilitate et gloria Christi* odrazila u teološkoj ili, određenije, u kristološkoj poruci, biblijsko-mesijansko-apologetskog sadržaja. U tom pogledu su mu slični i po svojoj teološkoj inspiraciji najbliži *Evangelistar*, naš prvi etički i moralno-praktički kodeks,³ i publicističko-retorički sastav *O posljednjem sudu*. *De humilitate* je samo drukčijeg sadržaja, druge tematike.

U vezi s ovim možemo kazati da *De humilitate et gloria Christi* piramidažno teži prema teološkom vrhu unutar cjelokupnog Marulićeva djela kao i unutar njegova moralno-teološkog kruga, kojemu u širem smislu pripada. I ono je marulićevski narativno pisano; slijedi literarnu sugestivnost i didaktičku angažiranost. Međutim, u njemu se izražajnije nego u drugim raspravama zgušnjava biblijsko-teološka supstanca, i to u najtemeljnijem počelu u kršćanskoj misli, u Kristovoj osobi i poslanju. Osnovni mu je motiv teologija spasenja. Cilj mu je kristološko osvjetljenje kršćanske poruke. Trudi se da dokaže tko je osnivač kršćanstva: s jedne strane sam po sebi, u svojoj preegzistenciji i mesijanskoj ulozi, esencijalno, s druge povijesno i praktično, s obzirom na biblijsku poruku, na ljudsko spasenje i cjelokupni kršćanski nazor, funkcionalno.

U svom tumačenju opće teologije i praktičnog morala, Marulić nije toliko izvoran i metodološki konzistentan, da bismo ga jednostavno, s obzirom na širi krug njegovih djela, mogli nazvati filozofom i teologom. Rijetko se upušta, i to redovito usputno, u teoretske rasprave i obrazlaganja svojih postavki. S dubokim poštovanjem pristupa Bibliji i, u načelu, prihvaća njezinu poruku. Cvrsto se drži narativne metode i praktične pouke. Stoga je radije teološki pisac i tumač biblijsko-patrističke

•

² Marulić ne obrađuje pojedina teološka pitanja ili teme sustavno, u smislu suvremene znanstvene metodologije. Više se drži patrističke metode, meditativnog i poučnog postupka. Pa ipak, posebno u ovoj raspravi, Marulićevo izlaganje u interpretativnoj i didaktičkoj funkciji, poglavito njegova biblijska osvjetljenja, slojevita tumačenja i racionalni pristupi uzročno-posljedičnom povezivanju svetopisamskog teksta i Kristova poslanja — zaslužuje teološku kvalifikaciju, teologijskog je karaktera.

³ Drago Šimundža, Opći pristup Marulićevu *Evangelistaru*, u M. Marulić, *Evangelistar* I, Književni krug, Split, 1985, str. 13—40, posebno str. 36.

moralno-teološke misli nego izvoran teolog.⁴ Stilska sugestivnost i literarni postupak važne su mu komponente u svim djelima.

Pa ipak, *De humilitate* se u tome ponešto razlikuje. Uporno se brine za teološko-apologetsku sustavnost i dokazni slijed. Duhovno je orijentirano, ali ga bitno određuju njegova biblijska impostacija i kristološka tematika; nameću mu svoju metodologiju i obradu. Sustavnije je građeno od drugih radova; predmetno je motivirano. Zahvaljujući tome, zauzima važno mjesto u Marulićevu opusu. Zbog svojih se posebnosti ističe i u određenom smislu izdvaja iz sličnih tematskih djela moralno-teološke naravi, istoga kruga.

Značenje mu je višestruko. O njemu ćemo još govoriti. No sama činjenica da je naša prva kristologija i, kako rekosmo, jedna od prvih ovoga tipa u svijetu daje ovoj Marulićevoj studiji posebnu kulturno-povijesnu vrijednost i osobito teološko značenje.

U stvari, *De humilitate* s jedne strane potvrđuje Marulićev opći postupak i povezanost djela, dok ih s druge istodobno metodski nijansira, predmetno proširuje i sadržajno kompletira. Stoji u osnovi autorova moralno-teološkog sustava. Specifičnije je i biblijski izvornije od drugih rasprava. Po svom teološkom intenzitetu odskaka između sličnih radova; predstavlja cjelinu za se, podvrstu unutar šireg moralno-teološkog niza.

Postanak i namjena djela

De humilitate et gloria Christi (O poniznosti i slavi Kristovoj) po svom sadržaju i namjeni izražava teološku potku Marulićevih shvaćanja. U njemu je riječ o bitnim postavkama na kojima, u osnovi, počiva čitav Marulićev moralno-didaktički opus. Pitanje je, stoga, kada je, zašto i za koga pisano ovo djelo. Je li ono zamišljeno kao podloga ili zaključak drugima, slične naravi? Koji je povod ovoj i ovako koncipiranoj studiji?

Djelo *O poniznosti i slavi Kristovoj* (*De humilitate et gloria Christi*) prvi put je objavljeno za autorova života, godine 1519, u Mlecima, kod redovitog Marulićeva izdavača Bernardina de Vitalibus. U istom se stoljeću još jednom pojavilo, u istom gradu gdje i prvi put, 1596. godine; samo ovaj put u talijanskom prijevodu,⁵ što bar donekle potvrđuje njegovu zapaženost i primjerenu vrijednost.

U nas je na hrvatskom, prvi put, dosta kasno izišlo, godine 1892, u nešto slobodnijem prijevodu Kerubina Segvića.⁶ U novoj je ediciji, po običaju, tiskan latinski izvornik i hrvatski prijevod, s potrebnim bilješkama, u vrsnu prijevodu i kritičkom izdanju originalnog latinskog teksta, koje je priredio i komentárom popratio Marulićev redoviti prevodilac akademik Branimir Glavičić.

⁴ Očito je to iz samih Marulićevih djela, iz *Institucije, Evandelistara, Parabola*, itd. Usp. također Bono Lekić, *Život i djelo Marka Marulića*, u *Dobri pastir* (Sarajevo), god. XXIV, 1974, sv. I–IV, str. 187; v. moj članak *Teološka misao Marka Marulića* (usp. bilj. 1).

⁵ Prevodilac je talijanski dominikanac Gioseffo Alchaini. Djelo je izišlo pod naslovom *Dell'humiltà e gloria di Christo*, Venezia, 1596.

⁶ Segvićev je prijevod izišao pod naslovom *Ponizeni i uzvišeni Krist*, Zadar, 1892.

Nije sigurno kada je točno i na čiji je poticaj Marulić pisao *De humilitate et gloria Christi*.⁷ Dovršio ga je godinu prije objavljivanja, 1518. Sama je izrada mogla potrajati koju godinu i duže. Kako to sa sigurnošću ne možemo tvrditi, moguće je pretpostaviti duži i kraći rok. U usporedbi s drugim djelima u kojima se javljaju tematske obrade i slične misli, ova je rasprava očito započeta poslije dovršenja *Evangelistara*. Oslanjajući se na stilska i sadržajna obilježja, na metodski postupak i strukturu, stavili bismo ga u zrelija djela ili, bolje, u djela autorove zrelije dobi; to znači u razdoblje od 1515. do 1518. godine. Tematski je koncipirano i rađeno u Marulićevoj poznatoj moralno-teološkoj opciji. No, nije zamišljeno ni kao polazište ni kao zaključak moralno-teološkom nizu, nego radije kao zasebna tema u srodnom području, s naglašenim biblijskim, kristološkim sadržajima.

Poruka je u prvom redu upućena kršćanima, vjernicima (usp. str. 59, 153; 419, 503), da bolje upoznaju Kristovu misiju. No nije samo njima. Marulić izričito spominje Židove i njihovu (ne)vjeru (usp. str. 153, 180—181; 503, 528). U stanovitom smislu piše i za njih. U vezi s tim se dija'osko-apologetski postavlja, poglavito u drugoj knjizi, a povremeno se i polemički izražava. Na taj način sam otkriva nakanu svoga djela. Sastavlja ga u apologetske i poučne svrhe: za kršćane, Židove i skeptike. To će uvjetovati različite pristupe, stilske i sadržajne naravi, koji su nastojali postići odgovarajuće efekte.

Sama rasprava, ipak, nije naišla na veće prihvaćanje i značajniji odjek. Malo je izdavana; još manje je o njoj pisano. U tome mnogo zaostaje za *Institucijom* i *Evangelistarom*, koji su bili pravi bestseleri u svoje vrijeme.⁸ Sigurno su na to djelovale specifične tematike i stručnija obrada, koje nisu bile posebno zanimljive za šire općinstvo.

Što se tiče motiva i poticaja, oni su mogli, ali nisu morali doći sa strane, od drugoga. Gledano iz bližega, sam ih je Marulić nosio u sebi. S jedne strane njegova prirodna naklonost moralnoj pouci, s druge vrijeme i prilike u kojima je živio, etičko raslojavanje i praktičko moralno popuštanje, odnosno pad skolastike i skeptičke kontraverzije unutar različitih teoloških škola, za autora su mogli biti dovoljan razlog i izravan poticaj. Sklon pokretu »devotio moderna« i reafirmaciji etičkih vrednota, Marulić je spontano djelovao u duhu asketsko-mistične i biblijsko-praktične teologije.

(Zašto je, međutim, prihvatio apologetski ton i u određenom smislu oštrije stil, čvršći i sustavniji, s povremenim polemičkim prizvucima, izraziti je nego u drugim djelima?)

•

⁷ Djelo je posvećeno Augustinu Muli. No to ne znači da ga je Marulić pisao na Mulin poticaj. Posveta je izraz onoga vremena i Marulićev znak zahvalnosti za Mulinu zauzimanje da se djelo tiska i objavi.

⁸ Institucija se pojavila, usve, do 50 puta (usp. moju studiju *Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve Institucije*, u M. Marulić, *Institucija I*, Književni krug, Split, 1986, str. 21—23). Evangelistar je u XVI. stoljeću tiskan 10 puta i jedan put u XVII (usp. moj rad *Opći pristup Marulićevu Evangelistaru*, nav. dj., str. 37).

U pitanju su, očito, dva-tri temeljna razloga. — Ni ovdje ne treba zaboraviti na impulzivnu Marulićevu narav, na njegovu zauzetost za ono što iznosi, zastupa, naučava. Tome su pridošli stručni i, uvjetno rečeno, praktični momenti. Sâmo je raspravljanje o Kristovoj mesijanskoj ulozi, o kristo-centričnosti Staroga i Novoga zavjeta, nužno uključivalo potrebnu akribiju i stručnu komparaciju, a time i apologetsku obradu naprama židovskom držanju i naučavanju. K tome, patristička literatura, kojom se Marulić radije služio nego skolastičkom, jednim je dijelom, s obzirom na židovske interpretacije evanđeoskih događaja i shvaćanje kršćanstva, apologetski intonirana. Sv. Augustin je, na primjer, Stari zavjet osvjetljavao Novim, a Novi tumačio Starim,⁹ suprotno od židovskog shvaćanja.

Osim toga, i Marulićevo je vrijeme sigurno na ovo utjecalo; višestruko: i zbog židovske upornosti i zbog onodobne kršćanske razdvojenosti. Naime, židovske su se kolonije u Evropi čvrsto držale svoje tradicije, i već time su, zbog različitosti shvaćanja u odnosu na kršćansko učenje, pružale povoda apologetskom tonu u raspravama biblijsko-kristološke naravi, kakva je ova. Ta se potreba još više osjećala u humanističkom razdoblju, kad su se javljali pokreti koji su se, iz ljubavi prema starini, otvarali hebrejskoj kulturi i duhovnim tradicijama. Marulić je, sigurno, bio toga svjestan. Stoga je u kristološkom pitanju odlučan i dorečen, te time u stanovitoj mjeri i polemičan.

Istodobno se na Starom kontinentu u ovo doba — što je mogao biti također poticaj — javljaju teološke raspre i skeptične interpretacije unutar različitih teoloških mišljenja i škola.¹⁰ Evropa je pred raskolom. Misaono je, kulturno i društveno raslojavanje u toku. Oporba prema srednjovjekovnim shvaćanjima i Okamov skepticizam mnogima su se činili kao izravan raskid s prošlošću i njezinim vrednotama. Pogledamo li to iz Marulićeve perspektive, lako ćemo uočiti da se pred njim javlja potreba za sigurnim uporištima i čvrstim stajalištem, za postavkama koje se ne mogu i ne smiju dovesti u pitanje. To je bez sumnje utjecalo i na izbor teme, na predmet i njegovu obradu u duhu tradicionalne čvrstoće i sigurnosti.

Konačno, djelo je bilo namijenjeno humanističkoj publici, koja se u ono doba posebno zanimala za prošlost i tradiciju Staroga zavjeta i hebrejske kulture. Kako je ta kultura, poglavito proročka književnost, bila okrenuta mesijanskim porukama i kontinuiranom slijedu duhovnih događanja, stvari je trebalo višestruko povezati i međusobno osvjetliti, to više što je novija hebrejska tradicija u tom pogledu potpuno otklanjala i zaobilazila Krista i kršćanstvo. Sve su to bili svojevrsni razlozi i u neku ruku Marulićevi povodi zbog kojih se prihvatio izrade ovakvog djela, te naravno u funkciji glavne teme slijedio biblijsko-teološki, apologetski i svoj psihološko-didaktički postupak zajedno.

⁹ Aureli Augustini *In ep. Io, ad Parth.*, tr. 2, 1; usp. *Enchiridion theologicum sancti Augustini* quod paravit Franciscus Moriones, Matriti MCMLXI, 155. Govoreći o Kristu sv. Augustin kaže: »Omnem veterem textum Scripturarum circumplexus est. Quid-quid illarum Scripturarum est, Christum sonat« (ib.).

¹⁰ L. Salembier, *Le grand schisme d'Occident*, Paris, 1900, 114—117.

Strukturalna podjela, tematika i slojevitost djela

De humilitate et gloria Christi i po opsegu spada u glavna djela. Manje je, doduše, od Institucije, najopsežnijeg Marulićeva rada, i Evangelistara, ali je dosta veće i iscrpnije od srodnih rasprava kao što su O posljednjem sudu i Starozavjetne ličnosti, odnosno od Parabola i nekih drugih djela.

S obzirom na tematsku podjelu i strukturu djelo slijedi svoj opći raspored i uobičajeni stilski postupak. Podijeljeno je u tri glavna dijela, u tri knjige. Uz svoj redni broj, svaka ima i svoje ime, naziv koji joj na temelju biblijskog izvora pripada. Prva se tako zove »evandeoska«, zato što se zasniva na podacima iz četiriju evanđelja; druga je »proročka«, jer je pisana na temelju proročkih djela; treća je »slavna«: u njoj je riječ o proslavljenom Kristu, post-pashalnom zbivanju i konačnoj slavi.¹¹

Ponešto drugačije nego u Instituciji i Evangelistaru, u kojima su pojedine knjige sustavno podijeljene na manje predmetne jedinice, na poglavlja s odgovarajućim naslovima, ovo djelo, O poniznosti i slavi Kristovoj, nema uobičajene tematske razdiobe unutar pojedinih knjiga. (Naš je prevodilac, »radi bolje preglednosti«, u svom hrvatskom prijevodu vrlo uspješno stavio pojedine naslove i podnaslove, koji »upućuju na odgovarajući biblijski sadržaj«).

Ova naša prva kristologija na svoj narativno-teološki način ponire u bit kršćanske misli, u kristocentričkoj opciji. U tri dijela, sustavno na tri razine: povijesno-evandeoskoj, biblijsko-proročkoj i postpashalnoj, proslavljenoj, raspravlja o Kristu i njegovu djelu, i to, kako smo napomenuli, cjelovito: s obzirom na njegovu osobu i povijesno-mesijansku ulogu u ekonomiji spasenja. Vidovi su i postupci različiti, no uvijek vode računa o središnjem pitanju: biblijsko-teološkom kristocentrizmu, ispunjenju mesijanskih proroštava na Kristu, i praktičnoj pouci koja slijedi iz cjelokupnog tijeka novozavjetnih događaja.

Metoda je uglavnom induktivna, iako naizmjenični postupak i razrada, rasprava u cjelini, slijede tzv. ascendentni i descendentni kristološki pristup, to jest uzlaznu i silaznu kristologiju.¹²

U prvoknjizi Marulić započinje s povijesnim dijelom Isusova života. Izvor mu je Evanđelje. Nakon uobičajene invokacije prati povijest Kristovu, od rođenja do smrti. Izlaže događaje, nauku i čudesa, židovska opiranja i rasprave; teži za prikazivanjem cjelovite ličnosti. Kombinira i popunjuje navodima svih četiriju evanđelistā; posebno se

¹¹ Latinski su, originalni nazivi pojedinih knjiga: Liber evangelicus, Liber propheticus, Liber gloriosus.

¹² Pojmovi »uzlazna i silazna kristologija« proizlaze iz teologijskog metodološkog postupka. Ako se Kristovo djelo i osoba promatraju induktivno, tj. ako se ide od konkretnog, povijesnog djelovanja i života Isusa iz Nazareta prema njegovu mesijanskom, božanskom poslanju i teološkom određenju Vječne Riječi, druge osobe Presv. Trojstva, imamo tzv. ascendentnu kristologiju; ako se metodski postupi obratno, deduktivno, imamo descendentnu. Marulić se služi jednim i drugim načinom.

služi Ivanovim evanđeljem. Na mahove se osjeti apologetsko-polemički prizvuk prema Židovima i njihovoj praksi, uglavnom prema njihovu onodobnom ponašanju prema Isusu iz Nazareta i njegovoj kristološkoj misiji.

Druga je knjiga još stručnija. Ona je po svojoj funkciji dokazna. U sebi spaja i objedinjuje Stari i Novi zavjet, židovsku i kršćansku tradiciju. S mnogo više brige i teološkog smisla nego u pogovoru *Davidijade* ovdje je izražena temeljna misao: kako Stari zavjet u sebi sadrži Novi, kako su novozavjetna zbivanja već najavljena u Staromu zavjetu. U pitanju su u prvom redu proročki tekstovi koji se odnose na mesijansku poruku. Marulić ih povezuje, uspoređuje i tumači. Često se utječe alegorijskoj ezgezezi. Naravno, sve je kristocentrički usmjerenno. Razlaganja su stručna; pokazuju da je autor vrstan poznavalac biblijskih tekstova.

Treća je knjiga okrenuta religioznoj završnici Kristova poslanja. U njoj je riječ o proslavljenom Kristu i postpashajnom razdoblju. Sustavno se uključuje u poruku čitavog djela i svojom obradom potvrđuje Marulićevu temeljnu ideju o Kristovoj teo-andričkoj naravi i mesijanskoj ulozi.

Kao što smo dali naslutiti, *De humilitate et gloria Christi* nije samo apologetsko djelo. Potka mu je tkana na više razboja. Stoga u sebi sadrži i više pogleda, i različitih razina — stilski i sadržajno. Ni tematika mu nije jedinstvena; i ona je slojevita, posebno u primjeni i poruci; ima više aspekata. Marulić se i ovdje, kao i u drugim raspravama, slikovito i slojevito, na više načina izražava. Drži se središnje teme, Kristova lika i uloge, ali ih promatra s različitih gledišta, pod različitim vidovima i praktičnim refleksijama. Polazna mu teološka linija izriče i obrazlaže glavne kristološke postavke, s izrazitom apologetskom motivacijom, tako da ona s jedne strane izbija u prvi plan. No djelo ima širu namjenu od stručne studije. Marulić je praktičar i moralist. On piše angažirano i funkcionalno; psiho-pedagoški djeluje i neminovno poučava. Pod tim vidom u prvi plan izbija moralna, duhovno-religiozna poruka, poticaj da se prihvati i slijedi Kristov primjer, poziv i nauka.

I književna je komponenta prisutna. Naime, i kad mu nije cilj, Marulić književno stvara. Literarna mu je sugestivnost sredstvo; stil mu je u službi ideje. To je razlogom da su sva njegova djela, i ona poučnog sadržaja, brizno književno građena. I *De humilitate* je takvo. Odaje književni sklad i literarnu organizaciju. Do izražaja su došle i renesansna otvorenost i humanistička širina, posebno u svojim refleksijama i duhovnim asocijacijama.

U skladu s tim stil je primjeren predmetnoj razradi i višestrukoj poruci djela. Koliko je teološka osnova zahtijevala svoju metodu, toliko se zajedno s njom javljaju i superponiraju i drugi postupci i razine. Marulić se spontano drži svog teološko-apologetskog i moralno-didaktičkog izlaganja, ali ga u službi pojedinih aspekata vješto nijansira, nadopunja narativnim ekskursima i psihološkim motivima, poticajno i čuvstveno, tako da na mahove prevladavaju duhovno-emotivni i, što je u Marulića čest slučaj, retoričko-ekshortativni elementi, stilska sugestivnost

i poticaj. Nema velikih biblijskih navoda svojstvenih pripovjedačkoj maniri. Autor radije poseže za kratkim izvacima, za natuknicama i svojim komentarima ili, što najčešće biva, sâm prepričava biblijski tekst i utkiva ga u svoj narativni, teološki ili moralno-didaktički slijed.

Ukratko, služi se Biblijom, teži za teološkim dokazom i neizostavno poseže za literarnim izričajem i umjetničkom strukturom. Rečenice su mu skladno građene, pripovijedanje plastično, zaključivanje emotivno i efektno, dinamično i sugestivno. To je poznati Marulićev standard; osjeća se i u teologijskim odjeljcima: »Kao što ga je dakle Otac uskrisio, tako se i sam uskrisio.¹³ Isto im je naime obojici božanstvo, ista moć, isto veličanstvo. Božanska je priroda ona koja uskrisuje, a čovječja koja se uskrisuje. A Krist je ujedno Bog i čovjek« (str. 275; 616).

Ovakvi jednostavni a skladni izričaji, teološki sasvim ispravni, daju ovom Marulićevu djelu izvanrednu jasnoću i privlačnost.

II. KRISTOLOŠKI KARAKTER I GLAVNE ZNAČAJKE DE HUMILITATE ET GLORIA CHRISTI

De humilitate et gloria Christi (O poniznosti i slavi Kristovoj) spada u važne Marulićeve rasprave. U svom je žanru, rekli smo, na razini Institucije i Evanđelistara, s kojima — kako ispravno zapaža prof. Branimir Glavičić u svojoj Uvodnoj riječi — čini »svojevrnsnu trilogiju«. Na razini je također, iako se radi o drugom rodu, Marulićevih najistaknutijih književnih djela, Judite i Davidijade. Naravno, kao što svako od ovih djela određuje njegova posebnost, pjesnički izričaj ili sadržajna obrada i poruka, to isto vrijedi i za De humilitate. I ono je tipski određeno. U tom smislu ga, prema njegovim glavnim značajkama, treba posebno vrednovati, i predmetno i kulturno-povijesno.

Govoreći o strukturi i tematici ove rasprave, vidjeli smo da su u svojoj koncepciji i izradi sustavne i sugestivne. No unatoč tomu, sadržaj im je izvorno biblijsko-teološke inspiracije. Bitno ih tipiziraju kristološka građa i spasenjska refleksija kao temelj i nadahnuće cjelovitoj poruci u apologetskoj i didaktičkoj obradi. U tom smislu je, kako smo zaključili, De humilitate naša prva kristologija. Zbog toga ćemo ovdje, vodeći računa o svim aspektima koje ova rasprava u sebi uključuje, započeti s njezinim osnovnim biblijsko-teološkim ili, točnije, kristološkim sadržajem.

Na liniji kristološke literature

Kristologija je središnja grana kršćanske teologije. Bitna joj je zadaća da odgovori tko je Isus Krist. Uključuje u sebi široko područje starozavjetnog i novozavjetnog teološkog razmišljanja, a ključna joj se pitanja svode na Kristovu mesijansku ulogu, inkarnaciju i preegzistenciju,

¹³ Ovu misao sv. Augustin izražava vrlo slično: »... non solum Pater suscitavit Filium sed etiam Filius seipsum« (usp. *In Io. Ev. tr. 47, 7; Enchiridion theologicum...*, 94).

na njegovu narav i osobu, odnosno na cjelokupnu misiju, u kontekstu trinitarne i opće teologije, ekleziologije, sakramentalke i soteriologije.

Zbog svoje važnosti kristologija je, na jedan ili drugi način, stalno prisutna i u teologiji i u kršćanskoj literaturi. U stvari, kršćanstvo je s njom i započelo. Evanđelja su u neku ruku prve kristologije. No kao što su ona u svojoj poruci široko koncipirana, tako su i kristološke pouke i rasprave dugo vremena bile odraz ili, bolje, izraz opće teologije. U najranije doba kršćanstva pisani su kratki izvještaji.¹⁴ Zatim su se, ubrzo, razvili stručni komentari i opširne studije, u vezi s biblijskim podacima Staroga i Novoga zavjeta. Patristika je u tome imala presudnu riječ. Prva stoljeća kršćanstva, poglavito treće i četvrto, i službeno su raspravljala o Kristu.¹⁵ Veliki crkveni pisci i teolozi neprestano su se vraćali istoj temi: inkarnaciji i njezinu teološkom značenju.

Srednji je vijek, poglavito vrijeme skolastike, ponovno zaokupljen kristološkim pitanjima, posebno u Zapadnoj Crkvi. Činjenicama se pristupalo na različitim razinama, s različitim metodama. Skolastika će u tome učiniti važan korak. Jer, dok je rana kršćanska literatura svoja stajališta bitno gradila na biblijskoj poruci i njezinoj teološkoj eksplikaciji, uključujući, naravno, — posebno kad je riječ o patrističkoj književnosti — i potrebne filozofske distinkcije i rasprave, skolastici će u stilu racionalno-spekulativne metode teološko-filozofski razraditi kristološku poruku unutar općeg teološkog sustava. U tome su imali mnogo uspjeha. Najuočljivije je to u Teološkoj sumi Tome Akvinskoga.¹⁶ On je nešto više od dva stoljeća prije Marulića sustavno i kritično, analitički obradio kristološku tematiku, teološki i filozofski zajedno. No i u Tomino vrijeme bila je jaka i tzv. afektivno-mistička teologija i duhovna literatura. One su kristološkim pitanjima već tada pristupale jednostavnije, poučno i poticajno, biblijski doživljeno.

U 14. i 15. stoljeću, u vrijeme pada skolastike, kristologija je ponovno u središtu pažnje. O njoj se raspravlja i piše. S jedne strane nastavlja se skolastičko razglabanje, koje se pod utjecajem nominalizma i sve upornijeg subjektivizma gubi u suptilnim pitanjima i skeptičkim zaključcima,¹⁷ s druge bude se i jačaju sve snažniji pokreti asketsko-mistične teologije, koji su okrenuti pučkoj pobožnosti i biblijskoj jednostavnosti. Oni namjerno zanemaruju spekulativne dispute te promiču biblijsko-didaktičku metodu.¹⁸ Kristologija se tako odražava na dvije razine: teološko-filozofskoj i biblijsko-praktičnoj, s moralnim i poticajnim efektima. U stvari, bila je stalno prisutna i treća razina: duhovna ili asketsko-mistična, koja se širila u poučnoj i nabožnoj literaturi, širokog spektra.

•

¹⁴ Tomislav J. Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*, Prvi svezak, Zagreb, 1976.

¹⁵ Usp. nav. dj. O kristološkim su pitanjima raspravljali i prvi koncili, npr. Nicejski (325. godine) i Kalcedonski (451. godine).

¹⁶ S. Thomae Aquinatis *Summa theologica*, Tertia pars.

¹⁷ F. Cayré, *Patrologie et historie de la théologie*, Paris-Tournai-Rome-New York, 1955, livre III et IV, str. 714—718.

¹⁸ Usp. E. Delaruelle, *La piété populaire au Moyen âge*, Torino, 1975, 64—68.

Usporedbe radi, spomenimo da je i danas, u našem stoljeću, kristologija vrlo aktualna i značajna teološka disciplina. Naravno, i danas se izražava na različitim razinama i u različitim metodama: teološko-stručnoj,¹⁹ biblijsko-poučnoj ili duhovno-religioznoj²⁰ i, što nije rijedak slučaj, u narativno-književnoj, umjetničkoj.²¹

Marulc se u duhu svoga vremena, u skladu sa svojim intimnim opredjeljenjem i literarnom sklonosti, odlučio za narativnu metodu, koja je u sebi povezivala biblijsko-egzegetski i moralno-didaktički postupak. U stvari, to je bilo njegovo konstitutivno određenje. Tipski ga motivira u svim njegovim djelima. Jer, makar nikada ne zanemaruje humanističku širinu i racionalnu podlogu, Marulić s najdubljim povjerenjem pristupa Bibliji i njezinoj poruci. Ona mu je mentor i nadahnuće. Vjeri je zato davao gnoseološki a pobožnosti etički primat. To je razlogom da je i ovdje vjerniji biblijskoj nego spekulativnoj metodi. Uključujući se, dakle, u kristološki slijed teološke literature, on, kako ćemo još vidjeti, nalazi svoj moralno-teološki i didaktički put i spontano ga slijedi.

Kristocentrički karakter *De humilitate*

Poput većine Marulićevih djela i ovo je biblijski nadahnuto. No dok su druga to samo djelomično, ovo je cjelovito; potpuno je svetopisamsko. Zasnovano je i izrađeno na temelju biblijskih podataka i njihove primarne poruke. Tema mu je Isus iz Nazareta, u svom povijesnom i mesijanskom poimanju. On u Marulićevoj studiji, u svojoj osobi i poslanju, objedinjuje biblijsku spasenjsku ideju i njezino ostvarenje. Zbog toga ova rasprava u oba svoja vida, teološkom i didaktičkom, obrađuje ključnu poruku biblijske teologije u kristocentričnoj perspektivi: u starozavjetnom (proročkom) obećanju i novozavjetnom (evanđeoskom) ispunjenju. U središtu je svega Krist i njegova misija. S tim u vezi, *De humilitate* je primarno kristološka rasprava, s temeljnim obilježjima kristologije kao teološke discipline.

Pred nama se, dakle, u nastavku javljaju važna pitanja: Kakva je njezina predmetna vrijednost i značenje? Koje su joj odlike i propusti? Koje joj pripada mjesto unutar malo prije spomenutih kristoloških studija i metoda?

Kao što smo dali naslutiti, značenje joj je višestruko: moralno-teološko, kulturološko, književno; unutarnje i izvanjsko. No s obzirom na to da je bitno karakteriziraju i u određenom smislu tipološki vrednuju njezine sadržajne i stilske značajke, napomenimo odmah da su joj najvažniji aspekti: kristocentrički, biblijsko-apologetski, teološki, moralno-didaktički i literarno-stilski.

Prema tome, prva značajka o kojoj bi trebalo govoriti jest njezina istaknuta kristocentričnost. Naravno, sve su kristologije više ili manje tako

¹⁹ Usp. Walter Kasper, *Jesus der Christus*, Mainz, 1974; Edward Schillebeeckx, *Gesù. La storia di un vivente*, Brescia, 1976.

²⁰ P. C. Landucci, *Il Dio in cui crediamo*, Roma, 1968; A. Feuillet, *Le sacerdote du Crist et ses ministres*, Paris, 1971.

²¹ Giovanni Papini, *Storia di Cristo*; Kahlil Gibran, *Jesus, the Son of Man*.

orijentirane; ali to ovdje posebno ističemo. Naime, ta se specifičnost u De humilitate nameće kao metodska norma. Naš je se autor uporno drži, tako da ona postaje glavnim obilježjem. U čemu se to sastoji? Prije svega u Marulićevu načelnom stavu, koji je i danas vrlo aktualan u suvremenoj teologiji, posebno onoj biblijskog nadahnuća,²² da je inkarnacija središnji događaj, te da u svojoj spasenjskoj funkciji nadahnjuje sve teološke discipline, teologiju kao takvu, u svim njezinim vidovima i praktičnim određenjima. Pri takvoj koncepciji on se usredotočuje na biblijski fakat. Ne zanimaju ga šira razglabanja, filozofske distinkcije i specifična predmetna određenja pojedinih teoloških disciplina. Na sve gleda kroz izrazito kristološku perspektivu. Na njoj strukturalno temelji ili, bolje, iz nje sintetički izvodi svu svoju praktičnu teologiju: moralnog, sakramentalnog, poticajno-duhovnog i eshatološkog značenja.

Biblijske konkordance su mu najvažnije; dakako, one koje govore o mesijanskoj poruci i njezinu univerzalnom značenju. U njima se izvanredno snalazi. Izvršno vlada podacima, majstorski kombinira: navodi građu i upriličuje stručne komentare. Vješto se služi povijesnim, stvarnim i prenesenim smislom, analogijama i topološkim kombinacijama, anagogijsko-mističkim, tropološkim i moralno-eshatološkim, didaktičkim tumačenjima, unutrašnjim povezivanjem i logičnim slijedom istih i sličnih biblijskih tekstova. Naravno, uvijek u funkciji osnovne mesijanske i praktične poticajne poruke. Ne poziva se na vanjske autoritete, ne navodi tuđa mišljenja, iako su mu stalno pred očima teološka dostignuća patrističke i skolastičke literature. Spontano iznosi svoja viđenja i ekshortativna zaključivanja, pri čemu mu se nameće slobodnija egzegeza. Međutim, i to u širem kontekstu, često literarno i sugestivno oblikovanu, daje djelu stanovitu originalnost i uvjerljivu stilsku privlačnost.

S tom važnom biblijsko-egzegetskom označnicom strukturalno se i funkcionalno prožimlje središnji, teološko-apologetski aspekt De humilitate et gloria Christi. On je, na izgled, izvanjsko sredstvo autorove nutarnje sigurnosti, iako je u sebi mnogo sadržajni. Naravno, primarno je usmjeren prema Židovima, židovskim shvaćanjima mesijanske poruke i Krista, u oprečnosti s kršćanskim tumačenjem. No u biti je kristocentrički motiviran: služi mu da istakne autentičnost Kristove misije te da funkcionalno potencira njezino spasenjsko, mesijansko značenje. U stvari, arhetipski djeluje u službi cjelokupne namjene djela.

Makar se, s današnjeg gledišta, apologetski izričaj i donekle polemički ton De humilitate mogu činiti nepotrebnim opterećenjem, oni su praktično, stilski i sadržajno, obogaćenje. S jedne strane potiču autora na što sustavniji dokazni postupak, na logične interpretacije i stručnu konciznost, znanstvenu podlogu i postupnu metodu, s druge oživljuju stil i privlače pažnju, unose dramski impuls i dijalektičku dinamiku. Autor je neprestano u odnosu, i prema tekstu i prema čitaocu; stalno je u dijalogu, u dokazivanju, u raspravi: bilo da traži biblijske konkordance,

²² H. Conzelmann, *Grundriss der Theologie des NT*, München, 1968; J. Jeremias, *Theology of the New Testament*, New York, 1971.

da ih povezuje ili komentira, bilo da se obraća čitaocu, da ga savjetuje i upozori, dotično razuvjeri ili uvjeri u svom shvaćanju i opredjeljenju.

Po tome se, u stvari, De humilitate et gloria Christi u kristološkoj literaturi specificira i, dosljedno, po tome nalazi svoje mjesto i značenje unutar onodobnih i, šire, sličnih kristoloških djela. Budući da ga ne zanima skolastička obrada, metoda spekulativne teologije, ono ne spada u udžbeničko-stručnu literaturu. Po svojoj je naravi biblijsko-egzegetskog karaktera, moralno-teološkog nadahnuća. Namijenjeno je širem općinstvu, s dvostrukom svrhom: teološko-apologetskom i poticajno-didaktičkom. Po svom je stilu blisko pučkoj asketsko-mističnoj književnosti, ali je po egzegetskoj stručnosti i apologetskoj angažiranosti izravno nadilazi. Ne privlači ga spekulativni teološko-filozofski diskurs, kao ni jednostavni pijetistički postupak, mada ponešto crpe iz jednoga i drugoga. Samostalno je u svojoj strukturi, s plodovima jednih i drugih kristoloških studija.

I treća mu je skupina bliska: ona literarno-umjetnička. Iako se danas književne kristologije — kakve nalazimo, recimo, u Mauriacovoj biblijsko-književnoj raspravi *Život Isusov* ili u narativno-biblijskoj studiji Giovannija Papinija *Povijest Kristova*, odnosno u romanesknoj naraciji Kahlila Gibrana *Isus, Sin Čovječji* — u mnogo čemu razlikuju od Marulićeva načina izlaganja, De humilitate im stoji na izvorima, kao rani pokušaj biblijsko-umjetničke stilizacije Kristova života i teološko-mesijanske poruke koja ga prati.

Ukratko, Marulićeva kristologija ne spada izravno ni u jednu od spomenutih tipova i metoda, iako ih u svojoj slojevitosti, sve tri, kristo-centrički u sebi sabire. Ima ponešto od svake, i predmetno i stilski. No, u cjelini je tipično svoja. Specifičnost joj je u sintetičkom sabiranju i usporednom izražavanju, zajednički, osnovnih kristoloških i širih moralno-teoloških aspekata biblijsko-mesijanske poruke.

Teološka vrijdnost De humilitate et gloria Christi

Kristološka tematika i njezina apologetska struktura, o kojima smo govorili, po sebi su supstancijalno teološkog karaktera. Zato je ovo Marulićevo djelo teološkije nego druga. I autor je ovdje više teolog nego interpretator. Ponire u stručna pitanja. Dapače, dovoljno je plodan i izvoran. Nisu mu važna samo tuđa mišljenja. Radije se sâm upušta u usporedbe i izvore; traži konkordance i analogije. Uspostavlja nutarnje biblijske veze, povezuje gradiva i uspješno ih tumači u funkciji svoje središnje teze. De humilitate se, stoga, nalazi na samom vrhu Marulićevih moralno-teoloških rasprava.

U vezi s tim spomenimo ovdje i neke značajke koje mu primarno određuju predmetnu vrijednost.

Najuočljivije je autorovo jasno i čvrsto stanovište prema objavi, prema biblijskoj inspiraciji. U tome je načelan i siguran. Nema potrebe da o tome posebno raspravlja. Biblija mu je apsolutno mjerilo u vjerskom i etičkom području. De humilitate u njoj nalazi izvor i nadahnuće. Pot-

puno je na crti tzv. biblijske teologije. Inspiracija i Biblija Maruliću su neosporni autoriteti. Manje govori o predaji, o važnosti i ulozi tradicije; ostaje na izravnoj biblijskoj liniji. - neosporni i 2000

S obzirom na opću teologiju Marulić polazi od postavki koje su u ondašnjim teološkim krugovima bile spontano prihvaćene i uvažavane. Ipak, neke posebno naglašava: kreacionizam i ovisnost o Bogu, istočni grijeh i potrebu otkupljenja, inkarnaciju i teologiju presv. Trojstva, eshatološku stvarnost i konačnu sankciju, sakramentalnu ulogu Crkve i teološko značenje kreposti, zatim, praktično, nužnost religiozno-moralne autentičnosti i važnost neporočna života.

Naravno, kao što i odgovara ovakvom djelu, kristološke su mu poruke predmetno područje; one su u središtu pažnje. Na prvom se mjestu nalazi mesijansko pitanje. Ono je glavna teza. Sva je rasprava, u širem smislu, njime zaokupljena. Osnovna mu je postavka: Krist je obećani mesija. To će uvjetovati i spomenuti apologetski postupak, odnosno moralno-didaktički ton. Autor se s jedne strane trudi da uvjeri Židove i skeptike u sukcesivnu mesijansku poruku i njezino ispunjenje u Kristu, s druge, na temelju toga, kršćanskom čitaocu izlaže i tumači pouke aplikativne teologije, mesijansko-praktičnog karaktera.

Utvrđujući postavljenu tezu, Marulić iznosi ili, bolje, potvrđuje, bez neke posebne artikulacije, sve važnije kristološko-biblijske istine. Najvažnija mu je, dakako, u funkciji spomenute mesijanske ideje, da je Krist mesija, bogo-čovjek, Bog i čovjek, posrednik i otkupitelj, da je druga osoba Trojstva, vječan, preegzistentan (usp. str. 139; 490, svemoguć, itd. U tom smislu izrijeком odbacuje kristološke hereze (str. 67; 426), tako djelo u cjelini dokazuje autentičnost Kristova poslanja, vjerodostojnost čudesa i, posebno, žrtveni karakter njegove muke. Inkarnacija je u njegovim očima tajanstvena stvarnost, a Marija je istodobno djevica i bogorodica (usp. str. 139, 161—168; 490, 511—517 i passim).

S obzirom na spasenjski karakter žrtve, Marulić se drži patrističke literature, odnosno stilizacije Petra Lombardskoga iz prvih začetaka skolastike, da je tim činom dana zadovoljština i otkupnina. Pashalni misterij nije posebno obrađen, ali su u duhu klasične teologije naglašeni uskrsnuće i uzašašće, zatim silazak Duha i poslanje Crkve. U vezi s tim naznačeni su i sakramenti, posebno euharistija (str. 87—88; 443—445), pomirenje (315, 355; 653, 691) i krštenje (334—335; 671—672). Na jedan ili drugi način, mađa sporadično i didaktički interpretativno, obuhvaćena su i druga mesijansko-kristološka pitanja. Marulić, na primjer, naglašava i Filioque,²³ izlazak Duha i od Sina (usp. str. 354—355; 690—691). Sve to pokazuje njegovu brigu za što potpunijom obradom.

Dakle, teološki gledano, nisu u pitanju cjelovitost i ortodoksnost Marulićeva djela. U pitanju je, ako se tako treba izraziti, teološka struktura, način i sustavnost izlaganja. Naime, dok je sam biblijsko-apologetski po-

²³ Riječ je o teološkoj raspravi da li Duh Sveti izlazi samo od Oca ili od Oca i Sina. Istočna Crkva zastupa prvo mišljenje, Zapadna se dosta rano priklonila drugomu. Marulić prihvaća i tumači da Duh Sveti izlazi »i od Sina«.

stupak dosta vješto proveden, teološka metoda nije adekvatno prihvaćena niti je postupno sprovedena. U stvari, autor više potvrđuje nego što razrađuje — artikulira i sistematizira — svoje teološke postavke. I, to redovito radi dosta uopćeno, u međusobnoj ovisnosti i slojevitosti s drugim psiho-pedagoškim aspektima i moralnim porukama. Zato, makar se, kako smo rekli, ova naša prva kristologija spontano izdiže iznad pijetističko-mističkih djela svoga vremena, ona se, zbog nedostatka snažnijeg teološkog tkiva i čvršćeg sustava, više svrstava u biblijsko-poučni nego u znanstveno teološki slijed kristoloških studija.

Moralno-poučni karakter *De humilitate*

De humilitate je, dakle, pisano i teološki i apologetski, kristocentrično, ali i praktično-pedagoški, funkcionalno. U njemu je dovoljno prisutna i poučna komponenta. Premda proizlazi iz primarnog teološko-apologetskog sloja, iz mesijanske teologije i kristološkog određenja ona je u Marulićevoj pripovjedačko-poticajnoj maniri vrlo uočljiva. Naime, *De humilitate et gloria Christi* ne ostaje na teologijsko-teoretskoj razini, na utemeljenju i obrazloženju Kristove mesijanske uloge i spasenjskog poslanja. Marulića istodobno privlači Kristov primjer, kao arhetipski znak, i cjelovita poruka: u moralnom, duhovnom, asketskom, soteriološkom i eshatološkom vidu. U stvari, to je ona slojevitost o kojoj smo govorili. Stoga on vrlo često povezuje različite discipline, izvlači njihove praktične elemente i poučne zaključke, naizmjenično ih unosi u širi kontekst te, zahvaljujući različitim stilskim sredstvima, cjelovito, uvjerljivo i emotivno djeluje.

De humilitate je pod tim vidom moralno, etičko djelo, religijsko-dogmatiskog i u konačnici spasenjskog karaktera. Temeljno mu je odredište teološke naravi, ali je praktički naglasak jači od apologetskoga, poticajni od dokaznoga. Dakako, jedni i drugi služe zajedničkom efektu: poučno-poticajnoj poruci. Marulić, u biti, i kad znanstveno izlaže, potiče; i kad dokazuje, poučava. U toj nakani psihološki i pedagoški motivira svoj izričaj. Važniji mu je moralno-didaktički učinak nego teologijski postupak i znanstvena obrada. Dinamično i sugestivno piše, književno, u funkciji osnovne ideje.

Da bismo to bolje razumjeli, trebamo se sjetiti Marulićeva stila i, još više, duhovnog mentaliteta onoga vremena. Marulić je naš prvi angažirani pisac. Pjesnik i knjževnik, umjetnik, on se nikada nije zanosio »larpurlartizmom«. Naprotiv, rado se koristio svakom prigodom da emotivno, praktično i poučno nastupa. Kad je riječ o proznim djelima, onda je to još naglašenije. Bilo je to u duhu onoga doba, koje se nasuprot skolastici okrenulo biblijsko-praktičnoj poruci. Pri tome nije mnogo lučilo teološke discipline i njihove funkcije; najradije ih je povezivalo i stilski zgušnjavalo u obliku općeg duhovnog bogoslovlja. Ono je i u važnijim raspravama, poput ove, osobito kad su bile namijenjene široj publici, objedinjavalo različite teološke vidike u jedinstvenoj poruci, s naglašenim asketskim i moralnim usmjerenjima. I rasprava *O poniznosti i slavi Kristovoj* slijedi taj smjer. Na temelju kristološko-mesijanske vertikale sabire praktične kerigmatsko-katehetske, nabožno-mističke, emo-

itivno-asketske i, poglavito, moralno-poticajne efekte u jedinstvenu pouku primijenjene teologije. U tome je, doista, vješta i uspješna.

Evo jednoga primjera, iz Predgovora (str. 58; 418), u kojemu se vrlo plastično odražava nutarnja i vanjska, aplikativna simbioza kristološko-bibiljskog i praktično-didaktičkog postupka, koji na efektivan katehetski način povezuje tzv. vertikalnu i horizontalnu ravninu duhovnog bogoslovlja u *De humilitate*:

»Bijasmo naime sinovi srdžbe, a po Kristu smo postali sinovi Božji. Iz pakla nas je pozvao natrag u raj i izbavio od vlasti đavlove te smo otada drugovi blaženim dusima. Nadalje, zbog grijeha naših praroditelja bili smo lišeni slasti i zemaljskog prebivališta i živjeli u prognostvu, ali smo pod Kristovim vodstvom i njegovom zaslugom dovedeni natrag u kraljevstvo nebesko i obdareni besmrtnošću i blaženstvom prevladavši zakone smrti. On je pobijedio smrt kad je uskrsnuo od mrtvih, a otključao nam vrata blaženstva, koja su mnogo vjekova bila zatvorena, kad je čovječju pūt koju je bio uzeo unio sa sobom u nebo i slavno je smjestio zdesna Bogu Ocu.«

Nije sva studija pisana ovakvim sintetičko-edukativnim postupkom. Ima u njoj različitih pristupa i stilskih modifikacija. No navod jasno osvjetljava magistralnu liniju, o kojoj govorimo. Ona ekspresivno izarava dva osnovna vida čitave studije: kristološko-teološki i duhovno-poticajni, moralni. Polazni joj je motto i zaključna deviza: Kao što je Krist, Bog i čovjek, Mesija, u svojoj poniznosti bio proslavljen, tako će i svaki onaj koji ga istinski prihvaća i slijedi s njime biti u slavi. U igri je, dakle, i poznati Marulićev finalizam: pedagogija cilja. On sve gleda »pod vidom vječnosti«. Pouka mu je zato važna. Ona objedinjuje i međusobno uvjetuje ovovremenost i onostranost, životnu praksu i konačnu, eshatološku sankciju. Poput ostalih Marulićevih rasprava i De humilitate izravno s time računa. Zato neprestano poučava, opominje, upozorava i potiče.

Literarni aspekti De humilitate

Posebna odlika Marulićevih moralno-teoloških studija proizlazi iz njegove književne stilizacije. Po njoj su one i književna djela. U svom se pripovjedačkom obliku i kompozicijskoj strukturi približuju literarnom iskazu; služe se poetskim sredstvima i stilskim varijacijama, raznolikošću izričaja i dinamičnim načinom izlaganja.²⁶

Takvo je i De humilitate et gloria Christi. I ono računa s književnim efektima. Iako zbog svoje zatvorenije tematike ponešto zaostaje za plastičnijom Institucijom i Parabolama na primjer, u osnovi održava poznati Marulićev postupak, slojevit i literaran stil. Živahno je pisano, s čestim usporedbama i paralelizmima, navodima i tumačenjima, s brojnim asocijacijama i ritmičkim akordima. Epski je poneseno, elokventno. Vješto je umjetnički i predmetno tkano.

²⁶ Usp. moj rad Književne značajke Marulićeva Evangelistara, u Zborniku radova: *Dani hvarskog kazališta*, XV, Split, 1989, str. 193—211.

Marulić majstorski gradi rečenične nizove, logički organizira misao, a propovjedački postupak emotivno obogaćuje različitim tropima i figurativnim izričajima. Rado se služi povezivanjem ili superponiranjem misli, dramskom opozicijom, apologetskim nijansama i polemičkim prizvucima, čuvstvenim i misaonim poticajima. Intenzivno je teološki i pedagoški motiviran; brižno pazi na obje razine, te manje odjeljke skladno organizira u funkciji veće cjeline. U jednu riječ, kao što se Marulićev poetski ton i umjetnički ukus u *Juditi* i *Davidijadi* očituju u raznolikosti pjesničkih sredstava i kompozicijskih odnosa, u vizualnoj slici i lirskim ogledima, tako mu ovdje literarni talenat dolazi do izražaja u ritmičkim rečenicama i brižno stiliziranim odjeljcima, u stilskoj raznolikosti i književnoj ljepoti izričaja.

Dramska dinamičnost i neprijeporna samouvjerljivost izuzetne su karakteristike Marulićeva teksta. I one se u svojoj stilizaciji i praktičnoj namjeni književno doimlju; literarno i umjetnički djeluju. Marulić je neobično blizak čitaocu. Izlaganja mu se s vremena na vrijeme pretvaraju u neku vrstu dijaloga. Na taj se način dobiva dojam da ga više slušamo, čujemo, nego čitamo. Doduše, on sam govori. Ali tako živo i uvjerljivo, poneseno, da se stječe dojam neposrednog odnosa, međusobnog razgovora, kroz koji struji sugestivni fluid misli i riječi, te uzajamno odzvanja uzastopna jeka apologetskih zaključaka, didaktičkih opomena i apodiktičkih savjeta.

Evo jednoga primjera, koji u širem kontekstu, budući da je upućen pokloniku samo Staroga zavjeta, Židovu, izarava i dodatnu, emotivno-apologetsku vrijednost:

»Toliko dakle svjedočanstava imaš, Židove, u Starom pismu o novoza-vjetnom krštenju, a ti još oklijevaš, još krzmaš da se utečeš Crkvi i vje-rujući spasiš zajedno s apostolima koji su i sami bili Židovi? Hoćeš li to što smo maločas rekli razumjeti kao jasnije i izrazitije proročanstvo o tome da će na pokrštena Krista sjesti Duh Sveti u liku golubice i da će se začuti glas Očev? Čitaj što je kod Izaije pisano gotovo istim riječima, a Bog govori: 'Evo sluge moga koga ću prihvatiti, evo miljenika moga koji se svidio duši mojoj! Duh svoj izlih na nj te će on suditi narodima'. Ali dosta o tome, pogledajmo ostalo!« (str. 180—181; 528).

Kulturno-povijesno značenje Marulićeve studije

S ovim smo dobrim dijelom iznijeli bitne značajke i bar donekle nutar-nju vrijednost *De humilitate et gloria Christi.* Što ćemo na kraju reći o općoj duhovnoj i kulturno-povijesnoj važnosti, o značenju ovoga djela?

Kulturno-povijesna važnost i značenje *De humilitate*, premda su ovisni o spomenutoj predmetnoj vrijednosti, oslikavaju novu dimenziju. Ona je izraz historijskog slijeda i važnosti mjesta koje ova slojevita Marulićeva rasprava, sa svim svojim aspektima, u njemu posjeduje.

Dva objavlivanja u 16. stoljeću, na latinskom izvorniku i u talijanskom prijevodu, potvrđuju, mada skromno, prisutnost ovog moralno-teološkog djela u evropskoj bibliциstičkoj i duhovnoj literaturi. Naše izdanje s kraja

prošlog stoljeća kao i ovo u Sabranim djelima također su na toj crti. Kulturno-povijesnu važnost ove rasprave, stoga, treba tražiti u širim okvirima i, posebno, u njezinu značenju s obzirom na našu hrvatsku kulturnu, teološku, duhovnu i književnu prisutnost u Evropi i svijetu.

Znamo da su načini shvaćanja i kriteriji vrednovanja, jednako kao i potrebe i ukusi s početka 16. stoljeća i ovi naši danas s kraja 20, u mnogo čemu između sebe oprečni ili, barem, različiti. Nećemo stoga o tome raspravljati i s tim u vezi kompletno vrednovati *De humilitate*. Radije ćemo napomenuti osnovnu činjenicu da je, usprkos svemu, ovo Marulićevo djelo u svojoj izvornoj strukturi i danas čitko i zanimljivo. Očito, to na svoj način govori o njegovoj objektivnoj vrijednosti i kulturno-povijesnoj važnosti za nas i za Evropu. Naime, uz *Instituciju*, koja je stilski najzanimljivija od svih Marulićevih prozih djela, i *rasprava O poniznosti i slavi Kristovoj* ima jednu svoju posebnost: sadržajno je najsvježija. Unatoč predmetnoj zatvorenosti, u kršćanskom je obzoru još uvijek aktualna i poučna. Nije mnogo izgubila od svoje izvorne svježine i tipske autentičnosti. Jer, iako su se načini obrade i mentaliteti pristupa izloženoj tematici u mnogome promijenili, poruka joj je u svojoj temeljnoj opciji ostala ista, identična današnjim kristologijama. Osim toga, psihopedagoški je dovoljno atraktivna; vješto povezuje različite poruke i aspekte.

S tim u vezi istaknimo njezinu teološku vlastitost, koja i danas dolazi do izražaja: biblijsku orijentaciju i kristo-centričnu opciju, odnosno interdisciplinarnu povezanost na temelju takve orijentacije i opcije. Koliko to potvrđuje kontinuitet te stare metode, toliko svojom širinom i dodatnim efektima otvara nove vidike suvremenim kristologijama i različitim teološkim disciplinama.

Uz stilsko-literarno značenje ovoga djela samo ćemo pripomenuti da je na visini humanističke umjetničke proze. To je sigurno utjecalo i utječe da je *De humilitate et gloria Christi* bilo i ostalo u uglednom fondu naše i, šire, evropske moralno-teološke literature.

Posebno značenje, a time i određenu kulturno-povijesnu važnost ima ova rasprava i zbog svoje stilske originalnosti. Ona zbog toga u nizu kristoloških studija zauzima istaknuto mjesto. Mada se sadržajno uključuje u spominjani slijed biblijsko-poučne knjižvnosti, na crti starije afektivno-mističke teologije, ona je u svom apologetsko-didaktičkom tkivu samo-svojna; stilski je i strukturalno tipična; prethodnica je mješovitog žanra i literarnih kristoloških naracija.

U doba kada je stara Evropa, nakon iznijansirane skolastičke spekulativne teologije, kretala prema novim, praktičnim vidicima i antropološkim, aktualnim temama, stoji Marulić, prije pet stoljeća, sa svojim humanističkim idejama i renesansnim zanimanjem za konkretnu zbilju i običnog čovjeka. Njegova je moralno-teološka misao aktualna i poučna. Koliko god u sebi nosi plodove srednjeg vijeka, toliko se u svojoj pažnji prema individualnim, osobnim svojstvima i egzistencijalnim problemima ljudi svoga vremena okreće prema novomu dobu; širi poglede i otvara nove horizonte. Njegov je doprinos — a time istodobno i naš — značajan

za onodobnu kulturu, razvojne tokove misli i duhovnu literaturu. U tome se očituje povijesno značenje i mnogostruka važnost njegove rasprave *De humilitate — O poniznosti i slavi Kristovoj*.

Za nas je ona posebno značajna: prva je naša kristološka studija ili, kako smo rekli, naša prva kristologija — prva također u slavenskom svijetu. To joj bez sumnje daje novu kulturno-povijesnu dimenziju i vrijednost. Jer, ne samo što obogaćuje evropsku i našu duhovnu literaturu, već nas izravno uključuje u krug evropskih naroda koji su stvarali zajedničku baštinu evropske civilizacije i kulture. Ona je jasno svjedočanstvo da u svom kulturnom razvoju nismo samo od Evrope primali, nego da smo joj i davali.

Uzmemo li, dakle, u obzir sve značajke o kojima smo govorili, zajedno s naznačenim kulturno-povijesnim aspektima, možemo s pravom u zaključku potvrditi da tretirana rasprava *De humilitate et gloria Christi (O poniznosti i slavi Kristovoj)* spada u red Marulićevih znamenitih djela te da, po važnosti i značenju, zauzima ugledno mjesto na kulturno-povijesnoj ljestvici naše i, šire, evropsko-teološke literature.

CHRISTOLOGICAL VIEWPOINTS OF MARKO MARULIĆ

Summary

The Croatian poet, theological writer and scholar of Bible Marko Marulić (1450—1524) was engaged in Christological subject matter. He wrote *De humilitate et gloria Christi — About humility and glory of Christ*. The author explains in his article of Marulić Christological viewpoints and significance of his works.